

Kudrna, Jaroslav

Několik zevšeobecnujících poznámek místo závěru

In: Kudrna, Jaroslav. *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 137-142

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119040>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NĚKOLIK ZEVŠEOBECŇUJÍCÍCH POZNÁMEK MÍSTO ZÁVĚRU

Rozbory, které jsme podali v předcházejících kapitolách, přímo nás vybízejí k tomu, zařadit bavorský a alamanský zákoník do rámce barbarských zákoníků vůbec. K tomu je třeba blíže vymezit, které právní kodifikace mezi barbarské zákoníky počítáme.

Sám termín *Leges Barbarorum* vznikl totiž jako protiklad k *Leges Romanae* a zdá se na první pohled, že tohoto termínu lze použít jen tam, kde jde o protiklad germánského (barbarského) a římského zákonodárství.

Ovšem barbarské zákoníky mají i jisté specifičnosti obsahové, jimiž se odlišují jak od staršího římského, v podstatě ještě otrokářského práva, tak i od práva feudálního. Základní jejich znak je možno hledat v tom, že jako právní subjekt v nich vystupují ještě prostí svobodní (*ingenui*, *liberi*), kteří původně vytvářeli hlavní složku obyvatelstva germánských kmenů. Na druhé straně se však více a více dostává do popředí v samotných těchto kodifikacích ochrana zájmu církevních a světských feudálů.

Potřeba těchto právních kodifikací vznikla v době, kdy se třídní rozpory přiostrily natolik, že sama existence společnosti vyžadovala existence státní moci. U Germánů to ovšem nastalo až v období, kdy okupovali římské provincie. Je pak pochopitelné, proč tyto kodifikace (ať už např. zákoníky Franků, *Codex Euricianus* nebo burgundská *Gundobada*) stavějí do popředí ochranu svobodného příslušníka germánského kmene. Nová vládnoucí třída ovšem využila při kodifikaci starších zvyků a obyčejů, při čemž je kvalitativně pozměnila. Nejenže je vtěsnala do nové formy, ale velmi často se v samotných kodifikacích změnil i jejich obsah. (Ukázali jsme již na jiném místě, že např. před vznikem státní moci se vzájemné rozpory mezi příslušníky kmene vyrovnávaly soukromou iniciativou, svémocí, nyní však je soukromá iniciativa více a více vytlačována působením královského soudu.)

Jako nejstarší a původní jádro skoro všech barbarských zákoníků se nám jeví katalogy pokut, do nichž nová státní moc vnesla nové uspořádání. Vedle toho však máme v barbarských zákonících řadu nových ustanovení, která jsou v přímém

protikladu k starším zvykům a obyčejům. Takovéto konstituce vytvářejí očividně nový obsah. Jsou buď řazeny přímo do textu zákoníků, anebo až za text. Pojišťují obyčejně pravomoc státního aparátu, ochranu majetku církevních a světských feudálů.

Je pochopitelné, že u každého kmene, v každém barbarském státě se tyto prvky projevovaly jinak. U Visigotů většina odstavců právních kodifikací postrádá již starší jádro germánské a je nahrazena prvky výslovně římskoprávními. Na druhé straně však spojuje visigotské kodifikace 5.–6. stol. s barbarskými zákoníky ostatních okruhů ten fakt, že právním subjektem jsou u nich „prostí“ svobodní, ačkoli tyto kodifikace jinak vyjadřují především zájmy velkostatkářské vládnoucí třídy.

Mezi barbarské zákoníky je však možno řadit i zákoníky anglosaské.²⁾ Obrážejí se v nich větší diskrepance, větší protiklady než v zákonících franského okruhu. Na jedné straně stanoví vyšší tresty a pokuty na ochranu krále a církve, na druhé straně však je nápadné, že se státní moc ještě plně nezmocnila wergeldu. Wergeld anebo i jiné pokuty platí celý rod, jehož příslušník byl zabit anebo utrpěl jinou újmu. (Typický v tomto směru je zákoník Aethelbertův.)³⁾ V samotných formulacích se silně projevuje vliv církevní ideologie. Např. v zákoníku Alfredově je mnohem silnější než v zákoníku bavorském nebo alamanském. Ve všech právních kodifikacích anglosaských, počítajíc v to i zákoníky Knutovy, vztahuje se většina ustanovení na svobodné a teprve v zákonících po normanské invasi se svobodní jako právní subjekt zatlačují do pozadí.

Nabízí se i otázka, zda lze mezi barbarské zákoníky řadit i dvě nejdůležitější právní kodifikace východní Evropy, ruské Pravdy a Zemědělský zákon (Nomos Georgikos). Řada ustanovení těchto právních kodifikací totiž bezprostředně vybízí k srovnání s barbarskými zákoníky v západní Evropě a řada historiků, v neposlední řadě Grekov, na tyto analogie upozornila. (Grekov vede analogii se sálskou pravdou a obšírnou redakci Pravdy přirovnává ke Capitulare de villis.)⁴⁾ Podobnost mezi ruskými Pravdami a barbarskými zákoníky v západní Evropě je zřejmá na první pohled, např. v pokutovém systému trestních sankcí. Přesto však nelze přehlédnout i podstatné rozdíly. Ty je možno si ujasnit ihned, položíme-li si otázku, v zájmu koho byly Pravdy sepsány, či zájmy vyjadřují, jak se v nich obráží třídní diference. Vezmeme-li v úvahu první redakci Pravdy (Ruskaja pravda kratkoj redakcii), respektive její nejstarší část, tzv. Pravdu Jaroslava, překvapí ihned formulace ustanovení o krevní mstě. Jak ukázala řada badatelů, je možné rozeznat v předpise starší jádro,⁵⁾ vymezující krevní mstu, a novelu, kterou se stanoví, že v případě, nenajde-li se někdo, kdo by chtěl krevní mstu vykonat, musí pachatel zaplatit viru 40 hřiven. Přitom, jak ukázal Juškov,⁶⁾ vira připadá státu, příbuzenstvo je zbaveno podílu na vire. V tomto případě tedy státní moc bezprostředně zasahuje do pokutového systému a nebere již zřetel na příbuzenské vztahy. I pokud jde o samotnou krevní mstu, je nápadné, že se právo krevní msty vymezuje, jen pokud jde o subjekt krevní msty. Naproti tomu nejstarší zákoníky franského okruhu krevní mstu nejen připouštějí, ale činí za vraždu odpovědné i pří-

buzenstvo. Kromě toho povolují krevní mstu i v jiných případech (zneuctění ženy, vloupání apod.). Krevní msta však byla úplně vyloučena v širší redakci Pravdy a nahrazena výkupem. Na západě se s podobným zákazem krevní msty střetáme v barbarských zákonících u Visigotů, Ostrogotů a Burgundů, tedy v kodifikacích, v nichž nová vládnoucí třída využila ke své ochraně⁷⁾ starších římských institucí a římského práva.

Zákaz krevní msty v obširné Pravdě nebyl jevem náhodným. Souvisel již se znevolněním kdysi svobodného rolnictva. V Pravdě Jaroslava, v níž se krevní msta ještě připouští, je subjektem práva svobodný občaník, a proto nepřekvapuje, že se v ní setkáváme s katalogem pokut, který se neliší svou podstatou od barbarských zákoníků. Naproti tomu již v Pravdě Jaroslavičů lze spatřovat novely, které mají za cíl ochranu knížete a světských feudálů. Obširná Pravda se nám pak jeví již jako feudální zákoník, jehož ustanovení jsou bezprostředně zaměřena proti selské občině. Jen jeden odstavec se může vykládat jako ustanovení ve prospěch svobodných smerdů. Obširná Pravda může být tedy srovnána až s prameny pokarlovského období.

Ukázalo-li se, že jen Pravda tzv. Krátké redakce stojí na stejné úrovni s barbarskými zákoníky, je otázka, v jakém poměru je k západoevropským barbarským zákoníkům byzantský Nomos Georgikos.⁸⁾ (Na překážku srovnání je ovšem to, že nevíme, kdy byl zákoník vydán, ani v kterém teritoriálním okruhu platil. Nejpravděpodobnější je domněnka E. Lipšicové, že pochází z doby ikonoborských císařů, a stejně pravděpodobný je i závěr, že se jím upravovaly poměry v slovanských občinách v byzantské říši.) Vnitřní obsah zákoníku obráží poměry ne nepodobné oněm, v nichž žily germánské kmeny na půdě římského imperia. V rámci byzantského zákonodárství jeví se pak Nomos Georgikos jako skutečná rarita a diametrálně se liší od oficiálního byzantského zákonodárství. Obsah jednotlivých jeho ustanovení je pak vývojově starší než řada ustanovení zákoníků franského okruhu (např. stať o rozdělování půdy); vlastnickým subjektem je tu selská obecina, která jako celek disponovala půdou. Pokud jde o ochranu plodů, půdy, připomíná markantně sálský zákoník. Názorně z něho vyplývá, že základní masu obyvatelstva tvoří rolníci, kteří sami pracují na své půdě. Vedle nich existují zchudlí zemědělci (aporoi), lidé ekonomicky závislí, ovšem jinak svobodní (mistotes). A konečně narážíme na přežitky patriarchálního otroctví. Jen ve dvou případech je možno rozeznat většího vlastníka půdy, který se vymyká občině.⁹⁾

Na druhé straně se ovšem projevuje markantní rozdíl mezi Zemědělským zákonem a Leges Barbarorum západní Evropy. Předně Nomos Georgikos nebyl vydán vládnoucí třídou barbarského kmene, nýbrž naopak se jeví jako zákon, kterým se byzantská vládní moc snažila přizpůsobit slovanskou občinu požadavkům byzantského státu. Proto georgoi, občaníci, nevystupují jako plnoprávní. Jsou vystaveni tělesným trestům. Byzantská moc byla dosti silná, aby mohla ignorovat viru a systém pokut. Občině se pak dostává ještě funkce, která je u západních Germánů nemysli-

telná. Figuruje jako jednotka, která je ve svém celku odpovědná za placení daní státu. Vše to svědčí o síle byzantského státu, v němž jsou ještě silné prvky otrokářské ekonomické formace, státu, který byl sice nucen se slovanskou občinou počítat, ale nemusel se jí přizpůsobovat.

Ponecháme-li stranou ruskou Pravdu, Nomos Georgikos a zákoníky Anglosasů, nabízí se srovnání Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum s ostatními zákoníky západní Evropy. Leges Barbarorum západní Evropy je možno zhruba rozdělit do tří skupin: 1. První skupinu tvoří ony, které vznikly na území římských provincií silně romanisovaných a u barbarských kmenů, které byly již dříve silně vnitřně diferencovány, a které se více či méně přizpůsobily životu římských provincií. Do jejich kodifikací pronikla řada starších prvků otrokářské jurisdikce. (Sem patří především edikt Theodorichův, Leges Visigotorum a Leges Burgundionum.) 2. Do druhé skupiny patří kodifikace, které sice vznikly na území silně romanisovaných provincií, ale které nezastihly germánské kmeny ještě natolik diferencované, aby se mohly ihned přizpůsobit stavu provincií. (Názorný příklad Franků a Langobardů.) 3. Do třetí skupiny lze pak zahrnout kodifikace, které nevznikly v důsledku výbojů do římských provincií, nýbrž se nám jeví jako produkt diferenciac uvnitř kmenů samých. Přitom kodifikace této kategorie lze dělit na ony, které byly sepsány bezprostředně v zájmu franské moci (šlo buď o přímý diktát franské moci, např. zákoníky Sasů, anebo o kompilace pořízené k účelům informativním, např. Ewa Chamaivorum a Lex Frisionum), a ony, které byly v poslední instanci kodifikovány z podnětu domácí vládnoucí třídy a knížecí moci. Je zřejmé, že do této skupiny je právě možno zařadit i zákoníky jihoněmecké Lex Alamanorum a Lex Baiuvariorum. V nich jen v první části jde o zbytek franského kapituláře, který nepochybně pocházel z doby Karla Martella. Základ druhé části však tvoří domácí zvykové a obyčejové „právo“, ovšem v zásadě silně pozměněné a přizpůsobené potřebám vládnoucí třídy. Oba zákoníky byly kodifikovány jako celek z podnětu knížecí moci, při čemž vlastní redakce prozrazuje značný vliv církve. V zákonících se věrně obráží rozpor mezi franskou mocí a mocí domácích knížat alamanských a bavorských. Tedy již z původu těchto zákoníků je zřejmé, že jejich postavení v rámci Leges je značně samostatné. Značně osobitá je pak i stylisace obou zákoníků jihoněmeckých, především Lex Baiuvariorum. Bavorský zákoník prozrazuje mnohem více prvků církevních a větší erudici svých autorů. Kromě toho ustanovení ve prospěch církevních feudálů jsou i po stránce právní mnohem více propracována. Od zákoníků druhé uvedené kategorie se liší Lex Alamanorum a Baiuvariorum především tím, že mají platnost teritoriální, kdežto zákoníky ostatních germánských kmenů platily jen pro příslušníky kmene. Staré obyvatelstvo, které zůstalo v římských provinciích, žilo nadále podle souboru římskoprávních norem. Oba jihoněmecké zákoníky měly od počátku teritoriální platnost především proto, že zbytky římského obyvatelstva, pokud se římské obyvatelstvo vůbec ještě v Bavorsku a Alamánii zachovalo, byly postaveny na roveň s germánským obyvatelstvem. Nemáme ani jediný doklad, z něhož by se dalo soudit, že

se v Bavorsku nebo vlastní Alamánii i v době karlovské žilo podle jiného práva.

Ale nejsou to jen vnější kritéria, která zajišťují jihoněmeckým zákoníkům zvláštní postavení v rámci *Leges Barbarorum*. Přichází v úvahu i stupeň třídní diferenciace a osobitosti sociálních vztahů, které zákoníky obražejí. V zákonících stojí sice ještě na prvním místě svobodní, na druhé straně však je zřejmé, že se v zákonících pod termínem *liberi* rozumějí svobodní, kteří upadli do ekonomické závislosti, anebo dokonce i propuštěnci nebo církevní koloni, kteří jsou povinni dávkami v naturálních a rentou v úkonech. Obdobu těchto poměrů nacházíme např. ve visigotských kodifikacích, ovšem v tomto případě byl rozklad vrstvy svobodných značně uspíšen působením cizorodého prostředí. Ve srovnání s listinami se ukázalo, jak v bavorském a alamanském prostředí probíhala tato diferenciace masy svobodných. Velká většina svobodných dárců nemůže se již počítat plně mezi prosté svobodné, nýbrž jeví se nám jako malí feudálové, kteří mají neúplné vlastnické právo k nevolníkům. Od pozdějších feudálů se ovšem liší tím, že se na ně vztahují právní ustanovení jako pro ostatní svobodné. –

Pokud jde o ekonomické postavení závislého obyvatelstva, neliší se v zásadě od postavení v raně feudálním státě. Také patriarchální otroctví nehraje menší úlohu než v raně feudálních státech pozdějšího období.

Pokud jde o starší občinné vztahy, dovídáme se o nich ze zákoníků jihoněmeckých jen náznakově. Nikde není ani stopy o dědickém právu sousedů, jak je známe ze sálského zákoníku, nebo o vrchním vlastnickém právu obce. Naopak půda se již dostala do plného soukromého vlastnictví, je ji možno směňovat, prodávat, darovat. Jen v některých dokladech jsme mohli sledovat přežitky prvotně pospolné společnosti, především tam, kde šlo o omezení možnosti tradicí souhlasem příbuzenstva anebo sousedů. Pokročilemu stadiu vývojovému odpovídají v jihoněmeckých zákonících i složky politické nadstavby, především soudnictví. V legislativě obou kmenů je již krajně omezená soukromá iniciativa trestní. V tomto směru se jihoněmecké zákoníky přibližují k zákoníkům visigotským a burgundským. Zvláště bavorský zákoník dbá o to, aby ze soudních zvyklostí vymýtil starší prvky. Proto se v něm výslovně stanoví, že se *iudex* má výhradně řídit zákoníkem. Svémoc se připouští jen ve výjimečných případech. Vše to svědčí nejen o pokročilosti obou zákoníků, nýbrž i o jejich programatičnosti a jakési umělosti. Nepřekvapí, že v pozdějším období, v době pokarlovské, projevují se opět starší prvky, které byly z obou zákoníků vytlačeny. Umělost jednotlivých ustanovení nebyla náhodná, nýbrž prozrazuje bezprostřední vliv církve, jejíž zájmy byly v obou zákonících postaveny na první místo. Byla to církev, která zprostředkovala prvky římského práva v barbarských zákonících pro ty oblasti, kde se jeho existence nedá vykládat jako bezprostřední přežitek otrokářských poměrů. Právě analýza římských právních prvků, které se v *Lex Alamannorum* a *Lex Baiuvariorum* vyskytují, ukazuje, že se recepce týkala právě oněch prvků, které byly pro rozvoj feudální společnosti nejzávažnější: možnosti zcizení imobilii, převodu tradicí, úpravy dědického práva, dispozicí movitostmi

zvýšené pravomoci státních orgánů. A není nutno zajisté znovu opakovat, že právě církev měla neobyčejný zájem na jejich prosazení, protože umožňovaly volně disponovat nemovitostmi a církev tak bojovala proti oněm zábránám donací, které pocházely z přežitků společnosti prvotně společné.

Bavorský a alamanský zákoník nepřestal platit ani poté, kdy Alamanie a Bavorsko byly včleněny do rámce franské říše. Poslední zmínky o nich prosvítají z karlovských kapitulářů, které přizpůsobují jednotlivá ustanovení zákoníků novým poměrům. V druhé polovině 9. století se však s nimi již nesetkáváme.

Závěrem se nabízí otázka, proč jihoněmecké zákoníky, podobně jako většina ostatních *Leges Barbarorum*, přestaly od poloviny 9. století platit. Několikrát jsme již zdůraznili, že existence barbarských zákoníků byla podmíněna faktem, že se hlavní masa obyvatelstva skládala z „prostých“ svobodných. Ovšem již rozbor bavorského a alamanského zákoníku, stejně jako výsledky, které jsme získali analýsou jiných pramenů, ukázaly, že vrstva svobodných byla v rozkladu, a že se převážná část svobodných dostávala zprvu do ekonomické, později i do právní závislosti na feudálních držitelích půdy. Zvláště od konce 9. století, kdy bylo Bavorsko vystaveno náporu Maďarů, ti, kteří byli do té doby povinni pouze rekogničním poplatkem, dostali se i do právní závislosti na feudálech. Právě v tradičních listinách 10. století jsme svědky toho, jak se rozdílily mezi vrstvou „liberí“ a vrstvou „serví“ stírají, a to přesto, že se královská a knížecí moc snaží těmto tendencím čelit. Časté ztotožnění *barschalků* (právně svobodných, ale ekonomicky závislých) s poddanými bylo již běžné v 9. století. Na druhé straně však nebylo výjimkou, že příslušníci této vrstvy *barscalsi* měli v užívání několik lánů a disponovali poddanskou pracovní silou, i když sami byli závislí především na církevních feudálech.

Upadla-li valná část bývalých svobodných do poddanské závislosti, pak z některých se naopak stali feudální držitelé půdy. Jestliže jsme v pojednání o třídní diferenciaci 8. století a první poloviny 9. století ukázali, že se budoucí feudálové rekrutovali především z těchto svobodných, pak nám tradiční listiny pozdějších století překvapivě potvrzují tento rozbor. Výstižně říká Dollinger: *Mais ce qui frappe, c'est l'étendue et le nombre extraordinaire de ces derniers (tj. alodů), ... que les alleux y demeurent jusqu'au moins douzième siècle plus nombreux que les fiefs.*⁴⁰⁾ Koncem 9. století a počátkem 10. století posiluje se moc feudálů nejen ekonomicky, nýbrž i politicky. Tento růst feudálů byl podpořen i vnějšími faktory, obranou proti Maďarům. Feudálové se chápou nejen organizace obrany, ale přejímají na sebe i jiné státní funkce, především soudnictví.

V době karlovské byli v Bavorsku a Alamánii hlavními představiteli státní moci – vedle knížete – *comes* a *iudex*. Ale již v druhé polovině 9. století pozorujeme, že hrabata přestávají své funkce plnit. Upadají i placita, která hrabě konal, a mění se v lenní soudy. Knížatům přísluší nadále jen nejvyšší justice v hrdebních zločinech. Ostatní justice se zmocňují feudálové, jejichž výkonným orgánem se stávají fojtové. Ti pak neváhají sáhnout ke krvavé justici tam, kde dříve rozhodovaly pokuty a vira.